

УДК 811.161.2'28

Л. В. Білоус

Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БОЛОТА У ГОВОРАХ ВІННИЧЧИНИ

Народна географічна термінологія Вінниччини ще не була предметом спеціального вивчення. У статті здійснено семантичний лексичний аналіз назв на позначення болота в загальному значенні у говірках Вінницької області у зіставленні з українською літературною мовою та українськими діалектами.

Народная географическая терминология Винничины еще не была объектом специального изучения. Содержание статьи раскрывает семантический, лексический анализ названий на обозначение болота в общем значении в наречиях Винницкой области в сравнении с украинским литературным языком и украинскими наречиями.

National geographic terminology of Vinnytsia region hasn't been the subject of special investigation yet. In the article have been done semantic, lexical analysis of the names to mark swamp in general meaning in the patois of Vinnytsia region in comparison with Ukrainian literary language and Ukrainian dialects.

Системне вивчення лексичного складу мови передбачає всебічне дослідження окремих його груп. Серед багатьох галузей лексико-семантичної системи української мови помітно виділяється географічна номенклатура, чи, як її ще називають, географічна термінологія, ландшафтні назви, топографічні апелятиви, топоапелятиви, місцеві географічні назви, номенклатурні терміни, детермінативи та ін. [11, с. 28].

Географічна термінологія становить одну з груп лексичного складу кожної мови. У кількісному відношенні ця група не належить до найбагатших, при цьому особливості рельєфу території, на якій живе народ, а також його зв'язки з іншими народами дуже часто визначають склад даної частини словника. Так, в одних мовах і говорах (білоруська) у складі географічної термінології досить численними є назви на позначення об'єктів водного та низинного рельєфу, а в інших (молдавська, румунська, словацька) функціонує широко розгалужена система назв на позначення особливостей гірського ландшафту. Мова ж українського етносу включає в себе приблизно однакову кількість назв як із сфери низинного, так і з гірського рельєфу [13, с. 73].

Дослідженню географічної номенклатури, вживаної на українській етнічній території, протягом останніх років приділяється все більша увага у нас і за кордоном. Ряд праць дає досить конкретні уявлення про кількісний та якісний склад географічної номенклатури в загальнонаціональній українській мові, в окремих її говорах на сучасному етапі розвитку.

Географічна термінологія зібрана на рівні національних словників і монографічно досліджена в польській (П. Нітче, Я. Сташевський), чеській і словацькій (Р. М. Малько), болгарській (І. Я. Яшкін), російській (В. М. Мокієнко, Е. М. Мурзаєв) мовах. Узагальнюючою працею такого типу в слов'янському мовознавстві стала монографія М. І. Толстого «Славянская географическая терминология».

гия: семасиологические этюды» (1969). З-поміж українських дослідників варто відзначити регіональні словники Є. О. Черепанової «Народная географическая терминология Черниговско-Сумского полесья» (1984), Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999), О. К. Данилюк «Словник народних географічних термінів Волині» (1997).

Предметом нашого дослідження є назви на позначення болота в загальному значенні у говірках Вінницької області. Окреслена лексико-семантична група характеризується специфічними лексико-семантичними особливостями, що і є свідченням актуальності порушеної теми.

Назви на позначення 'болото (в загальному значенні)' за етимологічними зв'язками можна згрупувати так: *багно, багновище, багнука; болото, болотисько, болотище; мочари, мочарі, мочарки, мочар, мочарник; плавун; трясовина, трясина, трасовина.*

Узагальнююча назва *болото* є основним засобом для позначення цього поняття у говірках досліджуваного регіону, що етимологічно має всеслов'янське поширення (< псл. **bolto* [5, 1: с. 226–227]). Залежно від інших ознак – рослинності, фізико-геологічних характеристик тощо – позначуваний нею ГО одержує інші, більш спеціальні назви або конкретизується епітетами: *мохове болото, торф'яне болото, торфове болото, болото з іржавою водою, болотяний шлях.* У системі народної ГТ Вінниччини *болото* також має значення «низовина, залита водою», «мокра заболочена низовина», «низина біля річки».

Аналізоване слово широко відоме в укр. літературній мові із семантичною варіативністю, ~ укр. *болото* 'грузьке місце з надмірно зволуженим ґрунтом, часто зі стоячою водою та вологолюбною рослинністю; багно; трясовина; розріджена внаслідок дощів, розтавання снігу та ін. земля на шляхах, стежках і т. д.; багно; грязюка' [1, с. 59]. З різною семантикою цей номен вживається і в інших слов'янських говорах, ~ укр. діал. *болото* на теренах Кіровоградщини у значеннях 'болото, мокра заболочена низина', 'калюжа', 'велика калюжа' [3, с. 27], на території Волині – 'болото в загальному значенні', 'мокра заболочена низина', 'земля розм'якшена водою', 'низина, поросла травою', 'низина біля річки', 'луг, що заливається водою', 'рівнинна місцевість на місці осушеного болота' [4, с. 12–13]; 'заглибина на місці водоймища', 'низовина, залита водою' [6, с. 280], рос. діал. 'сира з хитким ґрунтом, ділянка, заросла мохом, ягодами, кущами', [10, с. 53], чес. *blato, bloto* 'болото' [7, с. 8], пол. *bloto* [16, с. 73].

Зустрічаються також її словотвірні варіанти *болотисько* (с. Ялтушків Бар.), *болотище* (с. Ялтушків Бар.). Відповідні семантично близькі терміни відомі в інших говорах ~ укр. діал. *болотище* 'велике болото', 'місце, де було болото', 'велика калюжа' [3, с. 26].

Сему 'болото в загальному значенні' в досліджуваному ареалі передають також ГТ *багно* (с. Голодьки Хмільн.) та суфіксальні деривати *багнука* (с. Бахтин Мураванокур.), *багновище* (с. Іванівці Бар.). Лексема *багно* < псл. **bagъno*, **bagno* з тельмографічною семантикою відома східно- і західнослов'янським мовам [5, 1: с. 109]. Лексема *багно* та споріднені з нею відомі практично в усіх слов'янських мовах з багатою семантикою, пор.: укр. діал. *багно* 'болото, заболочене грузьке місце', 'мокра заболочена низина', 'заглиблення на місці водойми', *багнука* 'болото, заболочене грузьке місце', *багновище* 'болото, заболочене грузьке місце', [3, с. 14–15], *багно* 'розмокла внаслідок дощів, танення снігу та ін. грузька місцевість, болото', 'болото в загальному значенні', 'велике болото', 'болото в лісі', 'земля, розм'якшена водою', 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля', 'мокра, заболочена низина', 'затоплений ліс', 'мохове болото', 'низина біля річки', 'зарослі

кущів', *багнука* 'болото в загальному значенні', 'болото в лісі', 'грузьке болото', 'земля, розм'якшена водою', 'маленьке болото', 'мокра, заболочена низина' [4, с. 7], *багнука* 'мокра, заболочена низина' [6, с. 279].

За ознакою вологості болота утворено назви від кореня *мок-* (*моч-*) < псл. **тоціті*, **токръ* з давньою тельмографічною семантикою [5, с. 3 : 499] : *мочар* (с. Андріївка Шарг., с. Сосни Літ., с. Іванівці Бар.); *мочарі* (більша частина регіону); *мочари* (с. Щаслива Лип.); *мочарки* (с. Саїнка Черн.); *мочарник* (м. Бар).

Однокореневі місцеві назви на позначення описуваного поняття з розгалуженою системою значень мають паралелі, в основному, у західнослов'янських мовах, ~ укр. *мочар* 'драговина, трясовина'; діал. *мочар* 'болото', 'мохове болото', 'низина, залита водою', 'мокра заболочена низина', 'мокре місце між узгір'ями', *мочарі* 'болото', *мочари* 'болото' [3, с. 123–124], *мочар* 'заболочена місцевість і драговина, трясовина', 'затоплений ліс', *мочар* 'болото в загальному значенні', 'маленьке болото', *мочари* 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля', 'низина, залита водою' [4, с. 60], *мочар* 'мокра низовина', *мочарі* 'мокра низовина' [6, с. 288], чes. *тосар* 'трясовина, болото', 'калюжа' [78, с. 36]. Описувані полісемантичні терміни (*мочар*, *мочарі*, *мочари*, *мочарки*, *мочарник*) широко відомі у складовій слов'янської географічної термінології.

До семантично близьких можна віднести й утворення з коренем *мул* (< псл. **тиль*, **тиль* [5, 3: с. 532]) : *намул* (с. Іракліївка Мог.-Под.). Вузьколокальна назва на території Вінниччини вживається і в інших слов'янських говорах, ~ укр. діал. *намул* 'осадки піску чи землі на дні водоймища', 'земля, нанесена водою', 'болото' [3, с. 126].

ГТ *плавун* у значенні 'болото в загальному значенні', пов'язується з дієсловом *плавати* (пор.: *плав* «сміття, різні предмети, що пливають по річці» [2, 3 : с. 190]).

Аналізований термін фіксуємо поодинокі у с. Сьомаки Жмер. З іншою семантикою цей номен вживається в інших слов'янських говорах, ~ укр. діал. *плавун* 'місце, де вода зникає під піщаним ґрунтом' [3, с. 150]; 'острів на річці' [4, с. 72], рос. діал. 'ділянка грузького намулу в болоті, біля озера' [10, с. 127].

Окрему групу віддієслівних ГТ становлять назви болота, утворені за ознакою грузькості. Це цілий ряд термінів з основою дієслова *трясти*, фонетичні або словотворчі видозміни якої представлені майже в усіх слов'янських мовах [12, с. 176–177]. У досліджуваних говірках зафіксовані такі утворення: *трасовина*, *трясовина*, *трясина*. Апетятиви добре відомі в народній тельмографічній термінології, пор.: укр. *трясовина* 'дуже грузьке болото, поросле яскраво-зеленою травою і мохом, що утворилося на місці колишньої водойми' [1, с. 1273], діал. *трясовина* 'мокра заболочена низина' [6, с. 295], 'болото, заболочене грузьке місце', 'заболочена низина' [3, с. 195–196], 'розмокла внаслідок дощів, танення снігу та ін. грузька місцевість, болото', 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля', 'мокра, заболочена низина', 'болото біля річки', 'болото в лісі' [4, с. 34], блр. *трясіна* 'драговина, багнисте місце на болоті; багністі зарослі береги озера' [14, с. 190]; *трясіна* 'болото', 'заболочена низина', 'болотна яма' [3, с. 195], 'мокра, заболочена низина', 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' [4, с. 96], *трасовина* 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' [4, с. 96].

Лінгвогеографічний аналіз дозволяє відзначити поширення цієї лексеми в інших місцевостях, а також значеннєву варіативність семантичної структури на теренах Вінниччини: 'мокра заболочена низовина', 'низовина, залита водою'.

Таким чином, окреслена лексико-семантична група у говірках досліджуваного терену представлена різними, часто паралельними утвореннями. Ядро описуваної групи становлять загальноновживані лексеми, більшість яких етимологічно сягає від-

повідних праслов'янських коренів. Однак серед наведених форм значну частину становлять дериваційні варіанти загальноновживаних утворень. У складі локалізмів виокремлюються лексеми, виявлені в різних говіркових групах дослідженої території.

Запропонована стаття є фрагментом системного дослідження географічних апелятивів Вінниччини, яке продовжується і заслуговує на подальше наукове опрацювання. Дослідження народної географічної термінології зазначеного регіону сприятиме глибокому висвітленню питань порівняльно-історичної і сучасної лексикології. В науковий обіг можна ввести значний за обсягом регіональний лексичний матеріал, який може бути використаний при укладанні «Словника географічних термінів України», «Словника українських народних творів».

Бібліографічні посилання

1. **Великий тлумачний словник сучасної української мови** / гол. ред. В. Т. Бусел. – К., 2001.
2. **Грінченко Б.** Словарь української мови : у 4 т. / Б. Грінченко. – К.: Наук. думка, 1996–1997. – Т. 1–4.
3. **Громко Т. В.** Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К.: Кіровоград, 1999. – 224 с.
4. **Данилюк О. К.** Словник народних географічних термінів Волині : словник / О. К. Данилюк. – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 108 с.
5. **Етимологічний словник української мови** : у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–1989. – Т. 1–3.
6. **Карпатская диалектология и ономастика** / гл. ред. В. П. Клепикова. – М. : Наука, 1972. – С. 277–297.
7. **Малько Р. Н.** Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне) / Р. Н. Малько. – Минск. : Наука и техника, 1974. – 143 с.
8. **Марусенко Т. О.** Названия рельефа в украинском языке (на славянском фоне) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / Т. О. Марусенко. – К. : Каменец-Подольский, 1967. – 18 с.
9. **Мурзаев Э. М.** Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
10. **Полякова Е. Н.** Народная географическая терминология Пермской области / Е. Н. Полякова. – Пермь: Кн. изд-во, 1988. – 181 с.
11. **Суперанская А. В.** Народные географические номены в лексической системе языка / А. В. Суперанская // *Onomastica*. – 1978. – № 23. – С. 28.
12. **Толстой Н. И.** Славянская географическая терминология : Семасиологические этюды / Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1969. – 260 с.
13. **Чучка П. П.** Назви вершин гори та сідловини в говорах Закарпаття / П. П. Чучка // *Мовознавство*. – 1978. – С. 73–77.
14. **Яшкін І. Я.** Беларускія географічныя назвы : Тапаграфія. Гідрологія / І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.
15. **Kontik L.** Slovensko-ruski slovar / L. Kontik. – Ljubljana, 1972. – 735 s.
16. **Nitsche P.** Die Geographische Terminologie des Polnischen / P. Nitsche. – Köln – Graz. – 1964. – 339 s.

Надійшла до редколегії 10.11.09